

Anton

BERT BUKMAN

ANTON

MUSSERT EN DE NSB:
OPKOMST EN ONDERGANG VAN EEN POPULIST

Meulenhoff

EERSTE DEEL

DE PROCUREUR-FISCAAL:

Verdachte staat terecht ter zake dat hij tussen mei 1940 en mei 1945 opzettelijk, terwijl het Nederlandse Rijk in Europa zich in de feitelijke macht van het onder nationaal-socialistische leiding staande Duitsland bevond als Leider van de Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland (later genaamd: Nationaal-Socialistische Beweging der Nederlanden) met het oogmerk om het Koninkrijk der Nederlanden, althans het Rijk in Europa, onder Duitse, in ieder geval onder vreemde, heerschappij te brengen en wel meer bepaaldelijk onder de heerschappij van het Duitse staatshoofd Adolf Hitler, ook wel genaamd Germaans Führer of Führer aller Germanen.

1

Ongemerkt was het zes uur geworden, en ineens ging het snel.

‘Mijnheer Mussert, het is tijd dat u zich gereed maakt,’ zei de gevangeniscommandant. Hoewel hij netjes op de deur van cel 603 had geklopt, was zijn entree de aanwezigen ontgaan, verzonken als ze waren in gebed. ‘Uit de benauwdheid heb ik tot de Heere geroepen,’ las de dominee uit de Bijbel. ‘De Heere is bij mij, ik ben niet bevreesd.’

De commandant rammelde met zijn indrukwekkende sleutelbos. ‘Mijnheer Mussert, het spijt me. Het is tijd.’

Anton Mussert keek op, zich plotseling weer bewust van zijn omgeving. Vol overgave had hij geluisterd naar de kalmerende woorden van psalm 118, geknield naast zijn zwager Willem Terpstra, die hem in deze laatste uren bijstond. Even was hij zijn lot vergeten. Maar nu voelde hij ze weer, de tegels van de gevangenisvloer, koud en onaangenaam door de stof van zijn versleten broek. Het cement op de lege plekken was al lang geleden grauw geworden, om niet te zeggen smerig.

Hij stond op en haalde diep adem. Beheerst blijven, daar kwam het nu op aan.

‘Willem, ga je mee?’

Op de gang wachtte een groepje bewakers, naast twee verpleegsters in gesteven uniform. ‘Heeft u wat gegeten?’ vroeg de oudste zuster bezorgd. Hij kende haar wel, ze had een lief gezicht, maar na deze slapeloze nacht kon hij niet meer op haar naam komen. Fie misschien? Mie? Rie? Hoe zou het met Rie gaan, zijn tante, zijn vrouw? Zou ze wakker zijn en aan hem denken? Hij wist eigenlijk zeker van wel.

‘Ik heb een beschuitje gekregen. Meer had ik niet nodig, leek mij zo.’

Ze liepen door de dodengang, langs de cellen waar de andere veroordeelden wachtten op hun laatste uur. Het klakken van de laarzen van de bewakers, in hun battledresses en met hun zwarte helmen van de Binnenlandse Strijdkrachten, klonk luid. De laatste voetstappen die hij zou horen, de laatste deuren die hij zou zien.

‘Heeft u nog geslapen?’ informeerde de commandant toen ze op de binnenplaats aankwamen.

‘Slapen doe je alleen als je de volgende dag moet werken, toch? Mijn werk is voorbij.’

Beheerst blijven, daar kwam het nu op aan.

In het heldere ochtendlicht stonden de gevangenisauto en de motorrijders van het escorte al te wachten. Anton Mussert nam het nog eenmaal in zich op, de zware houten poorten aan weerszijden van de kleine, bijna intieme open ruimte, waar alleen de zware tralies voor de ramen op de eerste verdieping duidelijkheid boden over de bestemming van het gebouw.

Honderden verzetsstrijders waren hem de afgelopen jaren voorgegaan, en nu was hij aan de beurt. Maar anders dan zij werd hij vervoerd in een officiële gevangenisauto, en anders dan zij werd hij met alle egards behandeld. De mannen en de jongens van de ondergrondse waren door het kleine poortje bij de dodencellen ruw in een gereedstaande vrachtauto geduwd voor hun laatste tocht, maar bij hem was het mijnheer Mussert voor en mijnheer Mussert na.

Ook deze ochtend, misschien wel juist deze ochtend. Blijkbaar was hij, Anton Mussert, meer dan een ter dood veroordeelde, een uitgestotene. Net als Jezus Christus, aan Wie hij de laatste maanden zo veel steun had gehad. Net als Johan van Oldenbarnevelt, die eveneens een onrechtvaardige dood was gestorven op het schavot. En net als Adolf Hitler, de Führer die hij altijd trouw was gebleven.

Niet dat hij nooit had getwijfeld – meer dan eens, om eerlijk te zijn. Hoe vaak had hij niet voor het portret op zijn werkkamer

gestaan en hardop gevraagd: ‘Kan ik u vertrouwen, Leider van alle Germanen?’ Maar toen het erop aankwam had Hitler hem de hand boven het hoofd gehouden, als de man van eer die hij altijd was gebleven. Zijn vertrouwen was niet beschaamd.

‘Vandaag precies een jaar geleden kwam u bij ons,’ zei de soldaat op de achterbank.

‘Dus toch nog een verjaardag,’ zei Mussert met een glimlach. Het was alsof hij een ander hoorde praten. ‘Weet u, over vier dagen zou ik echt jarig zijn.’

Hij draaide zich nog eenmaal om. Het was alweer weken terug dat hij de zware poort van de gevangenis en de torens met hun quasihistorische kantelen had gezien. Beheerst blijven...

Hij keerde zich naar zijn zwager. ‘Het raampje staat open, Willem. Heb je er last van?’

De rit naar de Waalsdorpervlakte voerde over de verlaten Pompstationsweg, die straat met zijn merkwaardige naam, zijn dubbele rijbaan en zijn houten, roodgeschilderde villa’s. De tocht ging snel, op dit tijdstip was er nog geen verkeer, binnen vijf minuten waren ze bij de kazerne.

Een majoor wachtte het gezelschap op.

‘Bent u Anton Adriaan Mussert?’

‘Ja, dat ben ik.’

‘Volgt u mij maar.’

Ze liepen door de duinen, de zon scheen, hij herkende de klagende zang van de wulp van vroeger, in de Biesbosch. Het beloofde een prachtige dag te worden. Net zo’n dag als toen, met Marietje op de Larense hei. ‘Pappie, ik wil een kind van je,’ had ze gezegd. Wat een liefdesverklaring was dat geweest, wat een overgave had er in die woorden gelegen. Maar het was te laat, hij ging sterven zonder nageslacht.

Zou het anders zijn gelopen als hij kinderen had gehad? Zou hij een goede vader zijn geweest? Hij wist het niet. Hij wist alleen dat hij het haarscherp voor zich zag, het executiepeloton in de verte en de witte paal waaraan ze hem zouden vastbinden. Zijn

dood had betekenis, daarvan was hij overtuigd. Hij werd een martelaar; straks, na dit offer, zouden Nederland en de NSB zich met elkaar verzoenen. Maar dat maakte het niet minder zwaar, niet minder ondraaglijk...

Hij haalde nog eens diep adem om het bonzen van zijn hart te bedwingen en strekte zijn benen, waar hij al een paar keer bijna doorheen was gezakt. Hij keerde zich om naar zijn zwager. 'Eerst afscheid nemen,' zei hij tegen de majoor, die hem het pad naar de executiepaal al had gewezen.

Hij trok zijn jas uit en legde hem op Willems arm. 'Die is voor jou.' Daarna volgde zijn colbert, het vest en de hoed. 'Je hebt mijn maat, je kunt het goed gebruiken. Wees er zuinig op.'

Stevig drukte hij de hand van de man tegenover hem. Hij keek hem in de ogen. 'Dag Willem, dank je wel.'

'Dag Anton, sterkte.'

De majoor en de dominee vergezelden hem naar de executiepaal, waar hij werd vastgebonden. Twintig meter verderop stond Johan Zaaijer, de procureur-fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof, die vijf maanden geleden de doodstraf tegen hem had geëist. Johan was niet zomaar een jurist; ze deelden een geschiedenis. Samen hadden ze ooit de minister van Buitenlandse Zaken tot aftreden gedwongen, en vol verwachting had hij Johan in 1930 uitgenodigd voor de eerste vergadering over de oprichting van de NSB. Nu, zestien jaar later, stond zijn vroegere geestverwant klaar om het vonnis uit te laten voeren.

Een paar minuten had hij nog maar. Een paar minuten om te denken aan Marietje, die hij de afgelopen maanden zo verschrikkelijk had gemist. Aan Rie, en het tragische lot dat haar had getroffen. Aan tekenaar Jo Spier, die hij uit handen van de Duitsers had weten te houden, althans voor even. Aan de rietkragen in de Biesbosch, aan het ouderlijk huis in Werkendam, naast de school van zijn vader, van wie hij zo veel hield en die alweer zo lang dood was. Zo lang dood...

Een panische angst overviel hem, een onuitsprekelijke zwartheid die niet in woorden was uit te drukken. Zijn hoofd leek los

te komen van zijn lichaam, hij voelde zijn benen niet meer. Wat stond hem te wachten, straks na de schoten? Zou hij pijn lijden, zou het leven direct uit hem geweken zijn? Na de valbijl van de guillotine leefde je nog even door, dat had hij wel eens gelezen, maar na de kogel?

En dan? Wachtte er toch een Heer in de hemel, was er een vagevuur, een hel? Wie zou hem missen, straks, als hij was gestorven? Waarom stond hij hier eigenlijk? Was het verdiend? Had het anders kunnen lopen? Wat was de wind zacht trouwens, wat waren de duinen wit, en wat blonken de geweerlopen in de zon...

Beheerst blijven, beheerst blijven... Het lukte niet. Hij worstelde om los te komen, maar de touwen lieten geen beweging toe. Hij wilde schreeuwen, maar er kwam geen geluid uit zijn keel. Hij wilde iemand vervloeken, maar wie? Hij wilde om vergeving vragen, maar voor wat?

Weer klonk de roep van de wulp. Johan Zaaijer en de commandant van het executiepeloton wisselden enkele woorden. De terdoodveroordeelde hoorde niet wat er werd gezegd, maar hij zag wel dat er werd gesproken, want de blinddoek had hij geweigerd.

De commandant knikte en liep terug. Hij hief zijn rechterhand, en twaalf geweren richtten zich op de man aan de paal. De commandant hief zijn hand opnieuw, en een salvo klonk.

Het lichaam van Anton Mussert klapte voorover en gleed vervolgens langzaam omlaag. Het was dinsdag 7 mei 1946, half zeven in de ochtend.

2

Het huis waarin Johan en Rika Mussert in december 1879 hun intrek namen, stond aan het rustige deel van de Hoogstraat in Werkendam, aan het begin van het oude dijkje dat tussen de boerderijen en zwarte geteerde schuren door naar Sleeuwijk voerde. Aan de andere kant, richting het westen, bevonden zich de vele winkels van het dorp. ‘Effe naor straot,’ zeiden de inwoners in hun zangerige dialect, als ze daar iets nodig hadden. Werkendam was een protestants bruggenhoofd in het katholieke Brabant, en een tiental kerkgenootschappen had de drieduizend inwoners in soms onverzoenlijke kampen verdeeld. Omdat elke kerk zijn eigen bakker had en zijn eigen kruidenier, was het in de Hoogstraat altijd druk.

Ondanks al die geloofsovertuigingen, of misschien juist wel daardoor, waren meester Mussert en zijn vrouw met de kerk niet zo bezig. Zij was hervormd, hij had om haar te kunnen trouwen het katholieke geloof van zijn familie vaarwel gezegd, maar voor een hoofd van de openbare school en zijn echtgenote maakte dat als het erop aankwam niet veel uit. De leerlingen vormden een religieus en maatschappelijk allegaartje: de kinderen van streng-gelovige boeren voor wie de christelijke school niet recht genoeg was in de leer, de dochter van de Joodse slager, de verwaarloosde etterbakjes van de enkele griendwerker in de Biesbosch die gehoorzaamde aan God noch gebod, en natuurlijk het nageslacht van Johan en Rika zelf: Jo, Max en Leni, die in die volgorde hun opwachting maakten in de ambtswoning die het schoolplein scheidde van de weg.

Het huis aan de Hoogstraat met zijn moderne paarse glas-inloodruitjes was nieuw en ruim, vooral op de eerste verdieping. De kinderen Mussert hadden er alle drie een eigen slaapkamer.

Dat was een ongehoorde luxe in het armoedige Werkendam, waar alleen het gezin van notaris Kerkhoven in vergelijkbare omstandigheden verkeerde. En dat terwijl de wedde van meester Mussert echt zo hoog niet was, want met zijn twee klassen stelde het schooltje maar weinig voor, al groeide het onder de bezielende leiding van de nieuwe bovenmeester gestaag.

De moestuin en de boomgaard leverden een welkome aanvulling op het bescheiden salaris, evenals het Kerkewiel, de kleine plas achter het huis die door de familie werd gepacht, waarin niet alleen de roeiboot lag maar waaruit ook af en toe een snoekbaars werd opgevist. En dan was er nog het kleine familiekapitaal, overgebleven uit het aannemersbedrijf van Johans vader, voor een aanzienlijk deel belegd in de aandelen Russische spoorwegen die volgens iedereen die er verstand van had zo'n goede investering waren.

'... in goede en in kwade dagen, in voorspoed en in tegenspoed? Wat is daarop uw antwoord?'

Het 'ja' klonk zo overtuigd dat de familie in de kerkbanken in de lach schoot. Met dat huwelijk van Johan Mussert en Rika Witlam zat het wel goed.

Zoals de meeste jonge echtparen begonnen de Musserts hun huwelijk met hoge verwachtingen, maar Johan en Rika hadden nog iets extra's. Zij was trots op haar man, die het al zo snel tot hoofdonderwijzer had geschopt en daarmee ondanks zijn bescheiden inkomen toetrad tot de dorpselite. Hij was weg van zijn slanke vrouw, die het huishouden voortvarend oppakte en het dienstmeisje met een natuurlijk gezag aanstuurde, terwijl ze 's avonds alle tijd en aandacht voor hem had. Het verbaasde dan ook niemand dat er snel twee kinderen werden geboren, en dat een derde niet veel langer op zich liet wachten.

Maar daarna was het ineens afgelopen met de voorspoed. Het vierde kind van het echtpaar Mussert werd dood geboren, het vijfde ook, en het zesde leefde maar een dag. Er werd niet over gesproken, maar het huwelijk veranderde, en niet ten goede.

Het begon met kleine kribbigheden over huishoudelijke kwesties, waar noch Johan, noch Rika zich gemakkelijk overheen kon zetten. Verschillen van mening over de opvoeding en geldkwesties kwamen daar bovenop, plus de nodige ergernissen over de wederzijdse karakterzwaktes.

Dat Johan driftig kon zijn sprong het meest in het oog. Hij sloeg zijn leerlingen harder dan nodig was, soms met een plank en soms met een rondslingerende stoelpoot, want de Musserts gooiden nooit iets weg. Zelfs zijn eigen zoon Max was een enkele keer het slachtoffer, terwijl deze toch weinig verweer had, met zijn door kinderverlamming nauwelijks bruikbare linkerarm. Eenmaal moest zelfs de veldwachter eraan te pas komen in het klaslokaal, wat de vrouwen van Werkendam aan de dorpspompen natuurlijk uitgebreid bespraken.

Rika werd er onder deze omstandigheden niet vrolijker op. Weinig terughoudend als ze van nature was in het uiten van haar ongenoegen, en verbitterd door het verlies van steeds weer een kind, verweet ze haar man alles wat haar niet beviel, en dat was veel. Ze beperkte zich daarbij niet tot de echtelijke slaapkamer of de voor zo'n groot huis opvallend benauwde salon, maar schold ook onbekommerd over het hek van het schoolplein, dat grensde aan de kleine achtertuin van de onderwijzerswoning. Met enige regelmaat werd Johan tijdens de pauzes zelfs overgeslagen bij het ronddelen van de koffie; tot verbazing van de andere leerkrachten, die dat maar een pijnlijke vertoning vonden.

Op zijn beurt ontwikkelde Johan een toenemende weerzin tegen zijn ooit zo geadoreerde echtgenote, die er met de jaren nog eens minder aantrekkelijk op werd ook. Haar figuur leed onder de zwangerschappen, en de onvrede met het huisvrouwenbestaan en het verdriet om de gestorven kinderen waren af te lezen aan de harde lijnen in haar gezicht. Maar de ruzies waren het ergste, meende hij – die eeuwige kritiek, die felheid, zo oneerlijk, zo onredelijk, terwijl hij het toch zo goed bedoelde...

Hij zocht zijn heil buiten de deur, al was hij er de man niet naar om zijn tijd te verdoen in de kroeg of bij een andere vrouw.

Johan Mussert gaf er de voorkeur aan om te gaan zwemmen, steeds vaker en steeds langer, in de Merwede, niet ver van het huis, of in het Kerkewiel bij de moestuin. In de winter hakte hij een wak in het ijs, en liet zich in het vrieskoude water zakken.

‘Man, je bent gek,’ zei Rika, en ze wees naar haar voorhoofd, maar hij trok zich er niets van aan. ‘Wat weet jij ervan,’ mopperde hij. ‘Zwemmen is gezond.’

In dit uit het lood geslagen gezin werd in de vroege ochtend van 11 mei 1894 opnieuw een kind geboren. ‘Gefeliciteerd mevrouw, het is een jongen,’ zei de dokter, die net op tijd was, want de bevalling was snel verlopen. Hij tilde het ventje op en gaf het een paar flinke tikken, waarna het begon te brullen.

‘Hoe gaat hij heten?’

‘Anton Adriaan, naar de broer van mijn man.’

‘Deze gaat het zeker redden. Hij is kernegezond, al is hij dan een beetje klein.’

De doop was een verplicht nummer waaraan meester Mussert en zijn vrouw zich in het protestantse dorp niet konden en trouwens ook niet wilden onttrekken. Met een aantal familieleden wandelde Johan naar de nabijgelegen kerk, die praktisch aan het schoolplein grensde – alleen de begraafplaats lag ertussen.

Het was eind juni en prachtig weer. De dominee, die ergerlijk lang kon preken, hield zich gelukkig een beetje in, en langzamerhand raakte Johan in een uitstekend humeur. Wat was hij trots op zijn kind, dat naar de doopvont werd gebracht door zijn dochter Leni, in dezelfde doopjurk die zij zeven jaar geleden had gedragen. Jo en Max, inmiddels veertien en twaalf jaar oud, stonden er voor jongens die al naar de HBS gingen eveneens opmerkelijk trots bij. Alleen Rika was thuisgebleven, in het kraambed, zoals gebruikelijk in het dorp. Misschien zou ze een beetje ontdooien als het goed bleef gaan met de kleine Anton. Misschien zou het weer worden zoals vroeger, voor de gestorven kinderen, toen zijn vrouw nog jong en aanbiddeijk was...

Om half twaalf was de dienst afgelopen; de familie werd thuis

ontvangen met een borrel voor de heren en koffie met een likeurtje voor de dames. Het zijkamertje dat uitkeek op de Hoogstraat was ingericht als kinderkamer. De wieg stond vlak naast de trap naar de kelder, zo dicht bij de rivier altijd een beetje vochtig, maar verder was het kamertje fris en aangenaam licht. Vertederd gaven de dames de pasgeborene aan elkaar door, totdat hij zich van moeheid geen raad meer wist en niet meer tot bedaren was te brengen.

Johan Mussert, die zijn sigaar en zijn port in de steek had gelaten om een kijkje te nemen bij zijn jongste zoon, wist met de situatie geen raad. Hulpeloos keek hij naar zijn schreeuwende kind, en daarna om zich heen in de verlaten kamer. Waar was iedereen gebleven?

In de deuropening verscheen een gestalte: Rie, de jongste zus van zijn vrouw. ‘Wacht maar, ik neem hem wel,’ zei ze, en ze boog zich over de wieg.

Johan deed een stapje terug en keek het tafereel met genoeg aan, niet alleen omdat hij tevreden was met deze oplossing maar vooral ook omdat zijn schoonzusje er op deze warme dag ineens zo verleidelijk uitzag. Ze was pas achttien geworden, en wat was ze veranderd in een paar jaar tijd. Zo fris, met die ronde vormen en die stevige benen in dat zomerjurkje; wat een verschil met zijn echtgenote, die steeds magerder werd...

Hij werd licht in zijn hoofd; was het misschien de port? Hij stapte naar voren, liet zijn handen boven haar heupen zweven en hield zijn adem een moment lang in. Toen stapte hij weer naar achteren. Wat haalde hij zich in zijn hoofd?

De kleine Anton huilde nog steeds. ‘Kom maar, jochie,’ zei Rie, en ze tilde het kind uit de wieg. Hij was direct stil.